

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

Інститут історії України

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН — голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Володимир ЛИТВИН
Олексій ОНИЩЕНКО • Френк СИСИН
Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Георгій ПАПАКІН — головний редактор
Ігор ГИРИЧ — відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО
Сергій БІЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦИК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ • Віталій ТЕЛЬВАК
Ольга ТОДІЙЧУК • Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 10

Книга II

Серія

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ТА РОЗВІДКИ

(1930–1934)

Серія

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

(1924–1930)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ВИДАВНИЦТВО

“СВІТ”

2015

УДК 94(477)
ББК 63.3(4 УКР)
Г 91

*Випущено на замовлення
Державного комітету телебачення і радіомовлення України
за програмою "Українська книга" 2015 року*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Упорядкування, передмова, коментарі:
Оксана ЮРКОВА

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-922-7 (Т. 10. Кн. II)

- © Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України, 2015
- © Інститут історії України НАН України, 2015
- © Юркова О.В., упорядкування, передмова, коментарі, 2015
- © Видавництво "Світ", дизайн та художнє оформлення, 2015

РОЗДІЛ II

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

**ALEKSANDER BRÜCKNER. DZIEJE KULTURY POLSKIEJ.
TOM PIERWSZY: OD CZASÓW PRZEDHISTORYCZNYCH
DO r. 1506.**

Kraków, 1930

**(Biblioteka Historyczna Krakowskiej Spółki Wydawniczej),
VII i 653 s.**

Визначний польський лінгвіст і літературознавець не перший раз береться до конструювання культурно-історичних образів, оперуючи літературним і мовним матеріалом. Навпаки, можна зазначити се як спеціальну його прикмету — потяг до малювання історичних й історично-культурних образів за поміччю філологічного і особливо мовного матеріалу як найбільш постійного, тривкого і, безсумнівно, документального. І тепер, проробивши величезну аналітичну роботу над “етнологічним словником польського мови”, очевидно, захотілось йому використати результати сеї аналітичної роботи для широкої синтези польської культурної історії і її початків, бідних матеріалом археологічним, ще біднішим літературним й історичним, так що мови являється головним джерелом до її пізнання.

Сю історію він починає від року 500 — як приблизно того моменту, “коли польські племена остаточно вирізнилися з слов’янської спільності”, і в сім першій томі своєї праці дає огляд першого тисячоліття такої народної окремішності польської — до року 1500.

Всякі старші процеси, культурні й соціальні, що переходили предки поляків перед сим моментом від окреслення, лишає він на боці — хоч фактично не обійшлося без порушення у вступних розділах таких передвступних питань, як археологічні сліди старшого залюднення польської території, вихідні пункти арійського розселення, праслов’янська територія тощо. Але сеї першій розділ (“часи передісторичні”, с. 3–30) має, власне, характер вступу. Властивий же виклад розділяється на три частини: “Польща поганська, VI–X віки”, до охрещення в 966 р. (с. 31–206) і “ранне середньовіччя”, 966–1300 (с. 207–414), і “віки XIV і XV” (с. 415–649).

В першій частині містяться такі розділи: загальні характеристики слов’ян VI–X в., племена польські, номенклатура топографічна і ймення людські; суспільні верстви, влада й її органи; родинне життя, вірування, матеріальна культура, пережитки сеї найстаршої доби. В розділі другім: церква, школа, письменство, мистецтво; державна організація, культурний поступ; Русь, Пруссія, Литва. В розділі третім: держава і церква, місто і село, шкільництво, література латинська і польська, мистецтво; Русь і Литва.

Книжка призначається автором для широких кругів, тому він, як каже, — “усунув з неї баласт науковий — цитати, полеміку, допускаючи її тільки з необхідності”. В дійсності полемічного елементу лишилось все-таки дуже багато — тільки він ведеться здебільшого без адреси, без скільки-

небудь докладного викладу поглядів, проти яких виступає автор, і без умотивування поглядів автора — часом зводиться до простого позначення одним словом “це те-то”, так що се, властиво, лишається зрозумілим тільки [пропуск у машинопису] уже ознайомленим з літературного питання, що се, мабуть, відгадати, які саме погляди лежать за такою [пропуск у машинопису] згадкою. Так само сорозмірно багато місця займається різними маленькими екскурсами автора — особливо з приводу певних слів і термінів, назв. Декотрі з них мають ширший інтерес, інші цікаві тільки для спеціалістів. Вони являються результатом спеціального інтересу автора до того чи іншого факту, документа, питання і не дуже-то вкладаються до тої схеми популярної історії культури, яку нібито ставить собі автор. Се не так “історія польської культури”, як збірка більш і менш цікавих і цінних завважень автора на теми історії польської культури, не дуже щільно ув’язаних і дуже суб’єктивно забарвлених. Його екскурси в літературу питань, оцінки праць, критика поглядів носять виразні прикмети суб’єктивізму. Спеціаліст знайде в них багато цікавого, такого, що розбуджує гадку, піддає нові думки. Але се не книга “для широких кругів”.

“Усунення наукового баласту”, як висловляється автор, — то значить часть джерел, відкликів до літератури і под. — не стільки улегшує читання, скільки позбавляє об’єктивної вартості завважання і висновки автора.

Як сам він признає, там, де не стає йому фактичного, документального матеріалу, він широко користується гіпотезою і аналогією, але далеко не всюди застерігає при тім читачів. Особливо широко використовується ним для аналогій культурно-історичний матеріал чеський, взагалі західнослов’янський і східнослов’янський. Володіючи значним читанням в нім, він широко притягає його для заповнення прогалів в матеріалі, сорозмірно значно біднішим, навіть таки дуже бідним для старої доби — як се зазначає не раз і автор. Але що при тім джерела не вказуються, пам’ятки не позначаються, читач часто не знає, чи має він до діла з фактом польським, чи притягненим за аналогією з матеріалу, скажیم, українського. Український читач, знаходячи цікаву аналогію в сій “історії польської культури” для фактів українських, кінець кінцем не знає, чи йому дійсно дають аналогічний польський факт, чи се той же самий український, йому добре звісний, тільки включений автором до історії польської культури за відсутністю аналогічного факту польського. Він, кінець кінцем, довідується, як уявляє собі автор ту чи іншу сторону польської культури за поміччю західно- і східнослов’янських аналогій, а не те, як виглядала ся сторона за фактами польського життя, польських джерел.

Автор виходить з тези про центральне становище Польщі серед слов’янства. Далеке від моря, від великих транзитних шляхів і огнищ світової культури, польське життя визначалось бідністю, монотонністю і консервативністю, через що зберегло, мовляв, краще, ніж де, “слов’янську природу”, типовий для слов’янства побут, спільний для сусідніх західно- і східнослов’янських племен.

Два епохальні моменти — сформування деспотичного монархізму енергією і безоглядністю двох П'ястів — Мешки і його сина Болеслава — виривають польські племена з сеї енергії, збивають їх в суцільну національну спільноту; новозаснована латинська церква стає її цементам, церковний зв'язок перетворюється в тісний культурний зв'язок з Заходом, і з сим втворюється межа між польським народом і східнослов'янським світом, зв'язаним з Візантією, що все глибшає з часом. В дальшій підчеркується органічність і постійність соціального і культурного зросту Польщі: “Розвій був спочатку дуже повільний; не зазнав ніяких перерв (крім розрухів 1038 р.), ані реалізації — бо політична безсилість Польщі не ослабила занадто культурного поступу. Доперва Казимир В[еликий] незвичайно приспішив сей рух...” Поволі росла будова польської культури, але під прихильними знаками; не струснули її ніякі релігійні конвульсії, ніякі хрестоносні походи на невірних, чужих чи своїх, ані боротьба класова, внутрішня, соціальна. В тім віковім спокою народний організм, не виставлений на тяжкі пригоди [пропуск у машинопису] і асимілювати чужі, причіплені до нього елементи, християнські й інші. Під їх впливом убагороднювалася слов'янська натура. “Те, на що здобулися чехи, через малі розміри своєї землі, припало в уділ Польщі: органічне сполучення здобутків з дарами слов'янської природи, витворення окремого типу культури — “старопольського”, домашнього — на європейській підставі”. Польща здобула першенство серед слов'янства в XV—XVI віках, стратила його в часах свого занепаду, в в. XVII—XVIII, але “скоро наново скріпила зв'язки з Заходом — ослаблені, але не розірвані, і з новим напруженням почала похід до ідеалу — давніш не осягненого в цілості, сполучуючи з домашньою традицією і віддаючи жертви в протесті против позбавлення державності”.

Для повноти сього образу автор вважав потрібним виложити також поменші начерки культурного життя Руси і Литви, не ясно — чи з огляду на вагу їх в історії Польщі, чи на ролю їх як провінцій її. В розділі, присвяченім давній Руси (с. 383—404), він відзначає близьку подібність староруського й старопольського життя в його початках: “Спочатку була се культура майже однастайна, праслов'янська (“культура городищ” — як він її називає); поляне, древяне й інш[і] не ріжнилися від вислян, полян й ін[ших] — те було у них спільне, а відмінне від інших слов'ян, що вони своїх первісних осідків не кидали, провадили далі спокійне життя, не підпадаючи чужим нападам <...>, тому краще заховували його прикмети, ніж інші...” В історії польської культури руська не мала б місця як тип цілком окремих, коли б не переплелася доля обох племен і обопільні впливи не заважали на них так сильно.

Польща здобувала Руські землі, спочатку часами — потім здобула їх на постійно не так зброєю, як культурою й колонізацією, кінець кінцем опанувала все вище громадянство руське і витиснула свою печатку на руській літературі XVII віку. Русь видала Польщі свою шляхту, збільшила ряди

тих, що пишуть польською мовою, і навіть в XIX в. зазначила свої прикмети в школі українській і литовській. Коли хотіти представляти історію польської культури вповні, не можна поминути її східних сфер впливу [пропуск у машинопису], а се змушує до обзнайомлення з його побутовими умовами. Можна було б сподіватись, що автор звернув увагу на взаємини Польщі й Руси та їх обопільні впливи, — але нічого подібного, автор дає просто дуже короткий, побіжний начерк історії культури Руси, головню Київської; застерігається, що він може її в сій праці так детально викладати як польську, але постає питання, пощо, властиво, й взагалі викладати тут. Короткий екскурс в історію культурних відносин України й Білоруси XV віку містить кілька уваг на тему упадку тутешньої культури, маленький екскурс про Фіолеві друки, короткі згадки про флорентійську унію і раціоналістичний рух XV в. (*zydowstwo*). Все се виглядає досить припадково і безпланово.

Така загальна схема сеї праці, що сильно тхне старими історичними концепціями, складеними *dla rokrzerpienia duchu**, без глибокої соціальної аналізи, без використання нових методів соціологічного досліду, але, безсумнівно, дає багато цікавого в подробицях.

Машинопис з авторськими правками олівцем, що потім були наведені фіолетовим чорнилом, і редакційними правками синім чорнилом, а також гранки статті з редакційними позначками зберігаються в ІР НБУВ (Ф. Х. — Од. зб. 17171. — 3 арк. + 2 арк. коректи). На арк. 1 угорі ліворуч позначки: “Укр./1989”, праворуч — “Читав Зав[адович]”. Чорнилом угорі ліворуч дані пояснення підкреслень: хвиляста лінія — курсив, кег[ль] 10, пряма лінія — півж[ирний] кег[ль] 10. Підпис у кінці рецензії: *М.Грушевський*. На першому аркуші гранок (арк. 4) позначка червоним чорнилом: “3660. Україна 34 [слово не прочитано. — Упор.] Біленький”.

Публікується за правленим машинописом.

с. 344 *Першій розвідці чеського тюрколога Яна Рипки про листування Порти з Б.Хмельницьким я присвятив кілька слів в “Україні” за місяць липень (“З приводу листування Б.Хмельницького з Оттоманською Портою”)*... — йдеться про статтю: *Грушевський М.* З приводу листування Б.Хмельницького з Оттоманською Портою // Україна. — 1930. — Кн. Липень—Серпень. — С. 3—7. Передруковано: *Грушевський М.* Твори: У 50 т. — Львів, 2015. — Т. 10. — Кн. 1. — С. 418—422.

...опубліковану свого часу в “Памятниках” Київськ[ої] археогр[афічної] комісії... — див. публікацію у виданні: Памятники, изданные Временною комиссией для разбора древних актов. — К., 1852. — Т. III. — Отд. III: Материалы для истории Малороссии. — С. 436—440.

...копія листа, зачитована у Буцінського (“О Богдане Хмельницком”, с. 125)... — див.: *Буцинский П.* О Богдане Хмельницком. — Харьков: Типография М.Зильберберга, 1882. — С. 123—124.

Aleksander Brückner. Dzieje kultury polskiej. Tom pierwszy: Od czasów przedhistorycznych do r. 1506. Kraków, 1930 (Biblioteka Historyczna Krakowskiej Spółki Wydawniczej), VII i 653 s.

Машинописна копія без правок зберігається в ІР НБУВ (Ф. Х. — Од. зб. 15099. — 6 арк.). На арк. 1 позначка угорі олівцем “Не виправлено”. Підпис у кінці рецензії: *М.Грушевський*.

Публікується вперше за неправленим машинописом; сторінки видання звірені.

М.Грушевський планував розмістити рецензію до вип. II часопису “Первісне громадянство та його пережитки на Україні: Примітивна культура та її пережитки на Україні, соціальна преісторія, народна творчість в соціологічному освітленні” за 1930 р., однак через припинення виходу часопису текст залишився неопублікованим. Див.: Проект II випуску “Первісного громадянства” за 1930 р. // ІР НБУВ. — Ф. Х. — Од. зб. 15090. — Арк. 2.

с. 349 dla pokrzepienia ducha — з пол.: для підбадьорення духу.

International Bibliography of Historical Sciences. First Year (1926). Edited by the International Committee of Historical Sciences, 1930, LXVII i 366 s.

Машинопис з авторськими правками олівцем та редакторськими правками синім чорнилом зберігається в ІР НБУВ (Ф. Х. — Од. зб. 17193. — 6 арк.). Аркуші про-

ЗМІСТ

	с. текстів	с. ком.
О.Юркова “...МАЮ В СВОЇМ ПОРТФЕЛІ СТУДІЙКУ...”: ОСТАННІ ПРАЦІ ТА РЕЦЕНЗІЙНІ ОГЛЯДИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.....	V	
РОЗДІЛ I. ІСТОРИЧНІ ТА ІСТОРІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	1	
Вікопомна дата	3	361
Про так званий “Львівський літопис” (1498–1648) і його ймовірного автора	28	365
Самовидець Руїни та його пізніші відображення	44	382
Про українську історіографію XVIII століття. Кілька міркувань	74	414
З історичної фабулістики кінця XVIII в.	82	424
“Историограф Малой России”	87	427
РОЗДІЛ II. РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ	181	
Wilhelm Wundt. Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte.....	183	450
Lubor Niederle. Manuel de l'antiquité slave. Tome I: l'Histoire.....	186	450
Акад. Вc.Миллер. Очерки русской народной словесности.....	191	451
Проф. М.Сперанский. Русская народная словесность.....	191	451
A.Debidour. Le Histoire diplomatique de l'Europe.....	200	453
L.Lévy-Brühl. Das Denken der Naturvölker.....	202	453
L.Lévy-Brühl. La mentalité primitive.....	202	453
Wilhelm Jerusalem. Soziologie des Erkennens.....	202	453
Richard Thurnwald. Zum gegenwärtigen Stand der Völkerpsychologie.....	202	454
В.П.Адрианова. Житие Алексея, человека Божия.....	213	455
А.Кащенко. Оповідання про славне військо Запорозьке Низове.....	215	455
А.Кащенко. Великий Луг запорозький.....	215	455
А.И.Лященко. Былина о Соловье Будимировиче и saga о Гаральде... ..	219	456
Іларіон Свенціцький. Початки книгопечатання на землях України.....	221	456
М.И.Ростовцев. Элинство и иранство на юге России.....	223	457
M.Rostovtzeff, Hon. D. Litt. Iranians and Greeks in South Russia.....	223	457
M.Rostovtzeff. Les origines de la Russie.....	223	457
М.И.Ростовцев. Скифия и Босфор. Критическое обозрение памятников литературных и археологических.....	223	457
The Slavonic Review. A Survey of the Slavonic Peoples.....	233	458
James George Frazer. Folk-lore in the Old Testament.....	236	460
Dr. Lubor Niederle. Slovanské Starožitnosti.....	241	461

Max Vasmer. Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven...	246	462
А.И.Яцимирский. Библиографический обзор апокрифов в южнославянской и русской письменности...	248	463
Kazimierz Dobrowolski. Pierwsze sekty religijne w Polsce...	250	463
Д.Заславский. Михаил Петрович Драгоманов...	251	464
Nationernas Bibliotek: Ukrainarna...	255	464
Harold T. Cheshire. The Great Tartar Invasion of Europe...	257	465
Ювілейний Збірник Наукового товариства імені Шевченка у Львові в п'ятдесятиліття оснований, 1873–1923. Записки Наукового товариства імені Шевченка, том СХХХVIII–СХL. Праці Історично-філософичної секції під редакцією Івана Крип'якевича... Праці Філологічної секції під редакцією Кирила Студинського... Хроніка Наукового товариства імені Шевченка у Львові за роки 1923–1925...	259	466
М.Сперанский. К истории взаимоотношений русской и югославянских литератур (Русские памятники письменности на юге славянства)...	265	468
К.М.Тахтарев. Сравнительная история развития человеческого общества и общественных форм. Часть I и II...	266	468
V.J.Mansikka. Die Religion der Ostslaven. I. Quellen...	270	468
Етнографический отдел Государственного Русского музея. Материалы по этнографии. Том III, выпуск первый...	274	469
Louis Eisenmann. The Imperial Idea in the History of Europe...	277	469
Jan Łoś. Początki piśmiennictwa polskiego...	279	469
Venceslas Lednicki. Existe-t-il un patrimoine commun d'études Slaves?...	281	470
Р.Р.Ранайтеску. L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila archevêque de Kiev dans le principautés roumaines...	285	470
Проф. Йор. Иванов. Богомилски книги и легенди...	287	471
Arturo Cronia. II. Bogomilismo...	289	471
Проф. Хведір Вовк. Студії з української етнографії та антропології...	290	472
Записки Київського інституту народної освіти...	292	473
Ю.Д.Бруцкус. Письмо хазарского еврея от X века...	294	473
Е.Ю.Перфецкий. Русские летописные своды и их взаимоотношения...	295	474
Jozsef Szinnyi. Die Herkunft der Ungarn, ihre Sprache und Urkultur...	297	474
Dr. Eugen Perfeckij, docent University Komenskeho v Bratislavě. Sociálne-hospodárske pomery Podkarpatske Rusi ve století XIII–XV...	299	474
Jaroslav Bidlo. Dějiny Slovanstva...	301	475
Histoire et historiens depuis cinquante ans...	304	475
Доктор славяноведения А.Петров. Отзвук Реформации в русском Закарпатьи XVI в. Няговские поучения на Евангелие...	306	476
Z dějin Východní Evropy a Slovanstva. Sborník věnovaný Jaroslavu Bidlovi, profesoru Karlovy University...	307	476

Збірник праць Державного рибного заповідника “Конча-Заспа” ...	309	478
Frank Wollman. Slovesnost Slovanů...	311	478
Галина Вовк. Бібліографія праць Хведора Вовка (1847–1918)...	312	478
Східнослов'янські народності та їх дослідження...	313	479
Dr. Jiří Král. Svidovec v Podkarpatské Rusi. Sídla obyvatelstva...	324	479
Václav Novotný. Českou minulostí...	326	480
Dr. František Štůla, Dr. Antonín Boháč, Dr. Karel Kadlec a Dr. Josef Tvrđý. Zeměpisný obraz, statistika, ústavní zřízení a filosofie slovanstva...	327	480
А.В.Орешников. Классификация древнейших русских монет по родовым знакам...	329	480
Josef Pfitzner. Grossfürst Witold von Litauen als Staatsmann...	330	481
D-r Josef Jirásek. Rusko a my. Studie vztahy česko-slovensko-ruských od počátku 19 století do roku 1867...	332	481
Осип Гермайзе. Україна та Дін у XVII ст. ...	333	481
Віктор Данилевський. Нарис історії розвитку продуктивних органів суспільної людини (спроба матеріалістичної історії техніки)...	335	481
Aus der historischen Wissenschaft der Soviet-Union — Vorträge ihrer Vertreter während der Russischen Historikerwoche...	340	482
Праці Українського високого педагогічного інституту ім.М[ихайла] Драгоманова у Празі...	342	483
J.Рурка. Weitere Beiträge zur Korrespondenz der Hohen Pforte mit Bohdan Chmel'nyckyj...	344	483
Aleksander Brückner. Dzieje kultury polskiej. Tom pierwszy: Od czasów przedhistorycznych do r. 1506...	346	484
International Bibliography of Historical Sciences. First Year (1926)...	350	484
Михайло Гніп. Громадський рух 1860-х рр. на Україні...	354	485
Збірник Музею діячів науки та мистецтва України...	357	486
Алексей Александрович Шахматов, 1864–1920...	359	486
КОМЕНТАРІ		361
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК		487

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 10. Книга II

Серія “Історичні студії та розвідки”
(1930–1934)

Серія “Рецензії та огляди”
(1924–1930)

Редактор *І.Савлук*
Художнє оформлення *С.Іванов*
Технічний редактор *І.Сімонова*
Коректор *В.Гоменюк*

Формат 70×100/16. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк.
Ум. друк. арк. 44,71. Обл.-вид. арк. 37,0.
Тираж 5000 пр. Зам. № .

Державне підприємство
“Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
79008 Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4826 від 31.12.2014 р.
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк на ПРАТ “Львівська книжкова фабрика “Атлас”
79005 Львів, вул. Зелена, 20
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 1110 від 08.11.2002 р.

Грушевський М.С.

Г91 Твори: У 50 т. / редкол.: Г.Папакін, І.Гирич та ін. — Львів : Світ, 2002 —

Т. 10. Кн. II : Серія “Історичні студії та розвідки” (1930—1934) ; Серія “Рецензії та огляди” (1924—1930) / упор. О.Юркова. — 2015. — 552 с.

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-922-7 (Т. 10. Кн. II)

Друга книга десятого тому 50-томного зібрання творів М.Грушевського містить праці визначного українського історика, об'єднані у двох серіях — “Історичні студії та розвідки” і “Рецензії та огляди”. У першій з них представлено шість останніх статей М.Грушевського, написаних упродовж 1930—1934 рр. і присвячених історії України, українській історіографії та історії української літератури. Остання велика студія — “Істориограф Малой России” (1934) — друкується вперше.

У другій серії публікуються 60 рецензій та рецензійних оглядів, підготовлених вченим у 1924—1930 рр. (у 1931—1934 рр. М.Грушевський рецензій не писав), дев'ять з них також друкуються вперше.

Статті, опубліковані М.Грушевським уперше російською мовою, подано у перекладі на українську та мовою оригіналу.

Видання розраховане на істориків, соціологів, етнографів, археологів та всіх, хто цікавиться історією України.

УДК 94(477)
ББК 63.3(4УКР)

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-922-7 (Т. 10. Кн. II)